

מעבדות לחירות ומאפילה לאור גדול

הכלל היסודי בהגדרת מצות סיפור יציאת מצרים הוא בדברי המשנה בפסחים דף קטז, 'מתחיל בגנות ומסיים בשבח'. על כך מביאה שם הגמרא מחלוקת. רב אמר, שהגנות היא 'מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו', והשבח הוא 'ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו, ושמואל אמר, הגנות היא 'עבדים היינו', והשבח הוא 'ויוציאנו ה' אלקינו משם'. הפוסקים הכריעו להגיד את שניהם. לפי הריטב"א, באמת אין מחלוקת בין רב ושמואל, אלא במה להתחיל, אבל כולם מודים, שצריך להגיד שניהם. וכבר הסבירו, שרב מדבר על הגנות והשבח הרוחני, ושמואל מדבר על הגנות והשבח הגשמי. אכן צריך לאחד את השניים, משום שהגנות הרוחנית של עבודה זרה מביאה לשפלות הגשמית של 'עבדים היינו', והשבח הגשמי של 'ויוציאנו משם' הוא למטרת השגת המדרגה הרוחנית של 'ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו', כדברי הכתוב¹: "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלקים על ההר הזה".

המהר"ל מפראג מסביר את הצורך לקיים מצות סיפור יציאת מצרים דווקא בצורה הזאת של 'מתחיל בגנות ומסיים בשבח', בספרו נצח ישראל פרק א: "וכן כל הדברים נקנה הידיעה בהם מן ההיפך. ממראה השחור יכול לדעת מראה הלבן שהוא הפכו, וכן כל ההפכים מן האחד נקנה הידיעה בהיפך שלו. ובשביל זה אמרו בערבי פסחים², בהגדה — מתחיל בגנות ומסיים בשבח. ולמה מתחיל בגנות, רק מפני שאין לשבח הכרה אמיתית רק מן ההיפך". לכן, היות שמטרת הסיפור ביציאת מצרים היא להודיע ולפרסם כמה מעלות טובות למקום עלינו, וכמה אנו חייבים להודות להלל ולשבח למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים הללו, לכן צריך להתחיל בגנות בכדי להעמיק את השבח ולראותו ברור כיתרון האור מן החושך. זה שייך למהלך הכללי של מטרת הבריאה, שהיא, כבטויים של חכמינו, להפוך רע לטוב, חושך לאור ומר למתוק. חוט זה הולך וחורז בהרבה ממצוות ומנהגי הסדר.

א. במצות אכילת מצה יוצאים ידי חובה רק במצה העשויה מחמשת מיני דגן, כדברי המשנה בפסחים³: "אמוי קרא, לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות⁴, דברים הבאים לידי הימוץ אדם יוצא בהם ידי חובתו במצה, יצאו אלו שאין

1 שמות ג, יב.

2 דף קטז, א.

3 דף לה.

4 דברים טז, ג.

באין לידי חימוץ". דווקא דבר שיכול להיות חמץ, שהוא בבל יראה ובל ימצא ואיסורו כרת, דווקא את זה צריך לעשות למצה, לשומרו מחימוץ ולקיים בו מצות אכילת מצה. ומצה זאת היא נקראת 'נהמא דמהימנותא', המבטאת אמונה בכחה של הקדושה להעלות את הכל לערכה המרומם בדבר האלקים, 'כי הוא אמר ויהי'.

ב. למרות שבזמן הזה הלכה כחכמים, שמצות מצה לחוד ומצות מרור לחוד, בכל זאת אנו נוהגים גם לאכול 'כורך' זכר למקדש כהלל שהיה כורך את המצה והמרור ביחד לקיים מה שנאמר 'על מצות ומרורים יאכלוהו'. כי בזכרון מרירות השעבוד והשפלות, בתוך מתיקות החירות והרוממות, מתגדל, מתעמק ומתרחב הפלא האלקי של לקיחת גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים — להיות לו לעם סגולה ממלכת כהנים וגוי קדוש.

ג. מצות שתיית ארבע כוסות מוזכרת במשנה בפסחים⁵, ומפורטת בדברי הברייתא בדף קח: "תנו רבנן, הכל חייבין בארבע כוסות הללו, אחד אנשים ואחד נשים ואחד תיבוקות". בירושלמי⁶ מובאים מספר טעמים לארבע כוסות. הטעם המפורסם הוא, "כנגד ארבע גאולות והוצאתי והצילתי וגאלתי ולקחתי", המוזכרות בספר שמות⁷, שם בירושלמי מובאים עוד טעמים, וביניהם: "ר' לוי אמר כנגד ארבעה מלכויות" שנשתעבדו להם ישראל. יוצא מזה, שגם במצווה זאת אנו מזכירים גם את הגאולה וגם את השעבוד. בשורת הישועה והנחמה שבכוסות היא בזה שהם כנגד "כוסות של פורענות שהקב"ה עתיד להשקות את אומות העולם", וגם כנגד זה "שעתיד הקב"ה להשקות את ישראל ארבעה כוסות של נחמות" — בהמשך דברי הירושלמי שם.

ד. בסימני הסדר אחרי 'קדש' בא 'ורחץ'. כך נפסק בשולחן ערוך⁸: "נוטל ידיו לצורך טבול ראשון". המקור לזה נמצא בפסחים⁹: "כל שטבולו במשקה צריך נטילת ידים". הטעם לנטילה זאת משום סרך תרומה. ותמה על זה הט"ז שם בשולחן ערוך, למה מקפידים על נטילה זאת בלילה זה יותר מכל השנה. אכן יש בנטילה זאת נקודה השייכת לכל סדר הענינים של הלילה הזה שבו יצאנו משעבוד לגאולה ומאפילה לאור גדול. הדבר המכשיר את הירק לקבל טומאה הוא המים כפי שנאמר, 'דבר שטבולו במשקה'. לפי זה המים הם היוצרים את האפשרות לחלות הטומאה. והדבר המטהר מכל טומאה, הלא גם זה מים, וכדברי הרמב"ם בהלכות מקואות¹⁰: "כל הטמאים בין אדם בין כלים בין שנטמאו טומאה חמורה של תורה בין שנטמאו בטומאה של דבריהם, אין להם טהרה אלא בטבילה במים הנקוין בקרקע". בזה אנו נפגשים שוב באותו גילוי אלקי של הפיכת טומאה לטהרה על פי הגזירה העליונה, כדברי הרמב"ם בסוף הלכות מקואות: "דבר ברור וגלוי שהטומאות והטהרות

5 דף צט, ב.

6 פסחים פ"י, ה"א.

7 ו, ו-ז.

8 סי' תעג, א.

9 דף קטו, א.

10 א, א.

גזירות הכתוב הן, וכן הטבילה מן הטומאות מכלל החוקים היא... והדבר תלוי בכונת הלב... ורמזו יש בדבר, כשם שהמכוון ליבו לטהר, כיוון שטבל טהור... כן המכוון לבו לטהר בפשו מטומאות הנפשות שהן מחשבות האון והדעות הרעות, כיוון שהסכים לבו לפרוש מאותן העצות והביא נפשו במי הדעת — טהור". מתגלה גם בזה אותו כשרון ישראלי של הפיכת חושך לאור ורע לטוב על פי ההדרכה האלקית המיוחדת של הלילה הזה, שבו יצאנו מעבדות לחירות.

ה. מובא ברמ"א בשולחן ערוך¹¹, שיש נוהגין לאכול בליל הסדר ביצים, והטעם הוא זכר לאבילות, שליל תשעה באב הל תמיד באותו לילה שחל ליל פסח. הדבר מוסבר בזה, שכל עוד שלא הגענו להשלמת הגאולה עלינו לזכור בתוך חגיגת הגאולה הראשונה את החורבן הגדול שהשפעותיו מעכבות עדיין את שלמות הגאולה האחרונה. בשכלול כוחות החירות והקדושה מובטחת התקומה מהריסות החורבן והשלמת בניין בית ישראל.

ו. כל זה מוביל אותנו לברכת הגאולה שבהגדה, שעליה יש מחלוקת במשנה: ר' טרפון אומר שצריך להזכיר רק את גאולת מצרים בברכה, ור' עקיבא אומר (וכן אנו נוהגים) שצריך לכלול בברכה גם בקשה על הגאולה העתידה ובניין בית המקדש שיבנה בב"א. וזה מתאים לגישת ר' עקיבא בסיפור המובא בסוף מסכת מכות¹² על ר' עקיבא שצחק כשראה את מראות החורבן של בית שני ולא בכה על כך כחבריו. כי רבי עקיבא חזה ברוחו הטהור את אור הגאולה המתנוצץ מתוך חשכת החורבן, ושמתת הגאולה העתידה מילאה את לבבו למרות אגדת ההווה. הוא ראה את החורבן כארעי וחולף, ואת הגאולה העתידה כבטוחה ונצחית, כדברי הרב קוק זצ"ל בסידורו (בהקדמה לשיר השירים). לכן, בהזכירנו את נוראות מעשי ה' בגאולה הראשונה ממצרים בתוך ברכת הגאולה, עלינו גם להביע בתפילה את אמונתנו בגאולה העתידה שתשלים את גאולת מצרים.

"הגאולה נמשכת היא והולכת. גאולת מצרים וגאולת העתיד השלמה היא פעולה אחת שאינה פוסקת, פעולת היד החזקה והזרוע הנטויה, אשר החלה במצרים והיא פועלת את פעולותיה בכל המסכות. משה ואליהו גואלים הם לגאולה אחת, המתחיל והגומר, הפותח והחותם, הם יחד ממלאים את החטיבה. ורוח ישראל מקשיב הוא את קול התנועות של פעולות הגאולה, ההולכות מכל המסכות עד מלא צמיחת קרן הישועה במלואה וטובה"¹³. וכן כפי שהתחלנו את מצות סיפור יציאת מצרים בשבת הבא מתוך הגנות כך אנו מסיימים ברכת הגאולה: "כן ה' אלקינו ואלקי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בבניין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים אשר יגיע דמם על קיר מזבחך לרצון, ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו".

11 סי' תעו, ג.

12 דף כד, ב.

13 אורית, עמ' מד.